

prof. dr hab. Irena Adamek

PRODZIEKAN
ds. Nauki
Katarzyna Krasoń
prof. dr hab. Katarzyna Krasoń

RECENZJA ROZPRAWY DOKTORSKIEJ

mgr Magdaleny Zrałek-Wolny *Socjoterapeutyczne wsparcie dzieci nadpobudliwych i nieśmiałych w wieku przedszkolnym* napisanej pod opieką naukową **dr. hab. Mirosława Kisiela** przy współpracy **dr Hewilii Hetmańczyk**

Okres wychowania przedszkolnego w życiu dziecka ma ogromne znaczenie dla jego prawidłowego rozwoju. Stąd zdiagnozowanie jego potrzeb oraz sposobów ich zaspokajania jest zadaniem priorytetowym dla nauczycieli i ich opiekunów. Zwracają na to uwagę tacy badacze jak: J. Bałachowicz, A. Brzezińska, B. Harwas-Napierała, A. Kopik K. Nadrowska, H. Nartowska, E. Ogrodzka-Mazur, J. Opolska, G. Potemska, H. Rylke, K. Sawicka, H. Spionek, U. Szuścik, D. Waloszek, R. Wiącek, P. Zimbardo i inni.

Pani mgr Magdalena Zrałek-Wolny przygotowała interesującą rozprawę doktorską, poświęconą temu ważnemu dzisiaj problemowi edukacyjnemu. Na podstawie wieloletnich obserwacji, jak podkreśla Autorka rozprawy we Wstępie (s. 5), doszła do wniosku, że należy opracować system oddziaływania terapeutycznego, włączającego do działań całą grupę dziecięcą. Dowodzi, że takie możliwości stwarza socjoterapia.

Przeprowadziła w związku z tym badania, w których m.in. dokonała diagnozy zaburzeń występujących u dzieci w wieku przedszkolnym, która stanowiła punkt wyjścia działań naprawczych. Autorka skonstruowała program socjoterapeutyczny, który został wdrożony do pracy z tymi dziećmi. W programie poświęcono wiele uwagi dzieciom nadpobudliwym i nieśmiałym

Kryteria, na podstawie których przygotowałam recenzję to: struktura rozprawy, jej treść (zawartość poszczególnych rozdziałów), forma jaką przybrało recenzowane dzieło. Na zakończenie sformułuję uwagi oraz konkluzję dotyczącą dopuszczenia Autorki do kolejnych etapów przewodu doktorskiego.

Tekst liczący 303 stron (bez bibliografii, spisu tabel i rycin oraz aneksu) składa się ze wstępu (s. 5 – 6), siedmiu rozdziałów (s. 7 – 294), podsumowania pracy i wniosków końcowych (s. 295 – 299), bibliografii (s. 300 – 303), spisu tabel i rycin (s. 304 – 306), aneksu (s. 307 – 357).

Poszczególne rozdziały zatytułowane zostały następująco:

- rozdz. 1. Przedszkole miejscem wychowania i edukacji (s. 7 – 37);

- rozdz. 2. Dziecko podmiotem w edukacji i wspomaganie rozwoju (s.38 – 64);
- rozdz. 3. Specjalistyczna pomoc świadczona dzieciom w wieku przedszkolnym przejawiającym zaburzenia zachowania (s.65 – 79);
- rozdz. 4. Socjoterapia w przedszkolu – rozważania teoretyczne, projekty badań, rozwiązania praktyczne (80 – 103);
- rozdz. 5. Założenia metodologiczne badań własnych (s.104 – 123);
- rozdz. 6. Socjoterapeutyczne wsparcie dzieci nadpobudliwych i nieśmiałych w wieku przedszkolnym w świetle badań (s. 124 – 180);
- rozdz.7.Działania podejmowane w ramach autorskiego programu socjoterapeutycznego wykorzystującego w terapii wybrane obszary sztuki (s. 181 – 294).

Uwaga formalna – odniesienie do numeracji rozdziałów i podrozdziałów – nie należy łączyć zapisu rzymskiego i arabskiego.

Przygotowana rozprawa ma prawidłową strukturę metodologiczną, którą tworzą kolejno analizy teoretycznego ujęcia problemu przez współczesnych badaczy, metodologia badań własnych oraz część empiryczna (rezultaty/ wyniki badań).

W rozdziale 1. znaczną część tekstu poświęca Autorka kompetencjom nauczyciela przedszkola, podkreślając, za wieloma badaczami, że tylko „*odpowiednio przygotowany i kompetentny nauczyciel, poprzez wnikliwą obserwację, będzie mógł dokonać rzetelnej diagnozy dziecka, a tym samym zapewnić mu odpowiednie wsparcie* (s. 35)”. Ważne jest podążanie za dzieckiem, odpowiadanie na jego potrzeby za pomocą świadomego kreowanie indywidualnej oferty wsparcia.

W rozdziale 2. poświęcono wiele uwagi dziecku jako podmiotowi oddziaływania wychowawczego, jego aktywności stanowiącej wyznacznik procesów rozwojowych, bez której, jak podkreślają psycholodzy (M. Przetacznik-Gierowska, M. Kielar –Turska i inni), rozwój nie mógłby się dokonywać. Zmiany, na skutek rozwoju, mają często charakter emocjonalny i społeczno-moralny. Często występują w ich trakcie zaburzenia w postaci nadpobudliwości bądź nieśmiałości. Będzie to ważny problem w podjętych przez Autorkę badaniach. Problematykę takich zaburzeń omówiono w sposób bardzo szczegółowy w podrozdziałach 2.3. i 2.4. ze wskazaniem charakteru wsparcia, którego się oczekuje od nauczyciela w przedszkolu.

W rozdziale 3. omówiona została specjalistyczna pomoc świadczona dzieciom w wieku przedszkolnym, którą, zobligowani przepisami i rozporządzeniami, nauczyciele

pracujący z dziećmi, mają stosować. Podstawowymi są różne zajęcia (dydaktyczno-wyrównawcze, specjalistyczne, konsultacje porady etc). Prowadzą je również instytucje pozaszkolne, takie jak np. poradnie psychologiczno-pedagogiczne. Szczególną uwagę w analizie poświęciła Autorka dzieciom nadpobudliwym i nieśmiałym oraz współpracy z rodzicami we wspomaganiu tychże.

Następny rozdział 4. dotyczy socjoterapii w przedszkolu, którą Autorka uważa za jedną z najważniejszych form pomocy psychologiczno-pedagogicznej, której cele mogą być nie tylko terapeutyczne, ale także psycho-edukacyjne i rozwojowe. W procesie socjoterapii można w pełni wykorzystać sztukę. Autorka przytacza w tym zakresie wiele współczesnych badań (H. Hetmańczyk, M. Knapik, M. Kisiel, E. Konieczna, H. Krauze-Sikorska, W.A Sacher, U. Szuścik i inni). Sztuka (muzyka i plastyka) łącząc różne formy, techniki i metody stymuluje integrację sensoryczną Annie J. Ayers (2015) podkreślała, że integracja sensoryczna jest podstawą do normalnego uczenia się i właściwego zachowania.

Z kolei J. Vetulani w książce *Mozg, moralność, sztuka* podkreśla, że badacze wykazali, iż uprawianie sztuki, zwłaszcza związanej z występowaniem (*performance art.*) muzyki, tańca, aktorstwa, rozwija zarówno swoiste obszary mózgu (np. korę słuchową u muzyków), jak również, że funkcją aktywowaną przez wszelkie aspekty sztuki jest uwaga poznawcza, czyli zdolność do wybiórczego skupienia się na bodźcach intelektualnych przez czas wystarczający dla ich zakodowania i zapisania w pamięci roboczej. Badania na ludziach wykazały, że funkcje te są związane z aktywnością sieci neuronalnych.

Kompleks operacji takich jak procesy percepcji słuchowej, percepcji wzrokowej, działań kineestetycznych, czy cały zespół procesów związanych z abstrakcją, są zależne od intersensorycznych koordynacji wrażeń dotykowych, przedsionkowych i proprioceptywnych na poziomie pnia mózgu (Ayers A. J., *Dziecko a integracja sensoryczna*, Harmonia Universalis, Gdańsk 2015).

Oceniając część teoretyczną należy podkreślić pogłębioną kwerendę, najnowszej bogatej literatury, na podstawie której Autorka wnikliwie przeanalizowała i omówiła problematykę wsparcia rozwoju dzieci w wieku przedszkolnym. Wymienione źródła i materiały drukowane (64 druki zwarte, 21 artykuły, 11 rozporządzeń i ustaw) są na tyle obszerne, że mogły stać się podstawą zbadania i scharakteryzowania badanej problematyki.

Szkoda tylko, że w bibliografii Autorka nie zamieściła wszystkich wykorzystanych pozycji. Przykłady braków nazwisk, które znajdują się w przypisach: I. Adamek (s.28),

M. John-Borys (s. 62), H. Green, K. Chee (s. 53), M. Grochowalska (s. 39), E. Grudziewska (s. 81), H. Hamer (s. 56), M. Kielar – Turska (s. 45), A. Matczak (s. 46), H. Nartowska (s. 52), K. Skarbek (s. 69), M. Przetacznik-Gierowska (s. 46), J. Sajdera (s. 38), H. Semenowicz (s. 47), M. Winiarski (s. 76), T. Wolańczyk (s. 52), I. Wrońska (s. 69) i inni.,

W rozdziale 5. tytuł jest zmieniony na *Metodologia badań własnych* (i to jest poprawny), zaś w spisie treści są tylko *Założenia metodologiczne badań własnych* (tytuł niepełny). W tekście zawarto cel, podmiot i przedmiot badań, problemy badawcze, hipotezy badawcze, zmienne i ich wskaźniki, metody, techniki i narzędzia badawcze, teren i organizacja badań. Autorka niepoprawnie nazywa cel ogólny *zbadanie możliwości zastosowania zajęć socjoterapeutycznych wykorzystujących wybrane elementy sztuki w pracy z dziećmi wycofanymi i nadpobudliwymi w przedszkolu*. Autorka badała wpływ, a nie możliwość zastosowania. Ponadto to był cel dotyczący *guasi eksperymentu*, natomiast drugi cel dotyczył *charakterystyki dzieci nieśmiałych i nadpobudliwych, ich zachowania i funkcjonowania w grupie rówieśniczej w opinii pedagogów i socjoterapeutów*.

Cele główne należało uszczegółowić. Następna uwaga dotyczy celu praktycznego (s. 106) *opracowanie programu uwzględniającego działania socjoterapeutyczne wspartego aktywnością w obszarze sztuki – jest to cel teoretyczny*, zaś druga część celu *ze wskazaniem do pracy profilaktyczno-terapeutycznej w odniesieniu do badanych dzieci* jest celem praktycznym. Szkoda, że Autorka nie sięgnęła do prac z metodologii J. Gniteckiego (*Wprowadzenie do metod badań w naukach pedagogicznych*), E. Babbiego (*Podstawy badań społecznych* albo *Badania społeczne w praktyce*), K. Rubachy (*Metodologia badań nad edukacją*), w których znalazłaby przykłady ich formułowania. Bardzo dobrze rozpisane problemy szczegółowe, natomiast brak uszczegółowionych odpowiadających im celów.

Kolejność celów nieco pomyłona (patrz s. 105 teoretyczne, **główne**, poznawcze i praktyczne).

Zestawienie zmiennych i wskaźników poprawne

Na s. 117 Autorka omawia metody, techniki narzędzia badawcze. Przy wymienieniu metod myli rodzaje badań jakościowych z metodą (*badanie w działaniu* s. 117). Warto, przy klasyfikacji korzystać z wymienianych przez klasyków metodologii celem uniknięcia błędnych interpretacji. Te klasyfikacje są różnego rodzaju, stąd ważna jest ich znajomość dla badacza, aby przy interpretacji tych klasyfikacji nie mieszał.

Na potrzeby pracy zebrano ogromny materiał badawczy od 390 nauczycieli przedszkola, 129 rodziców dzieci, a także od 30 psychologów, 35 pedagogów, 35 logopedów oraz 20 socjoterapeutów. Program badań ujęto w tabeli na s.122. Brak mi danych dotyczących uzyskanego materiału badawczego. Dane te znajdują dopiero w rozdziale 6.

Szkoda, że Autorka w rozdziale z metodologii nie wymienia użycia metod statystycznych, co znajduje miejsce dopiero w rozdziale 6.

Oceniając część metodologiczną należy podkreślić, mimo wskazanych niedociągnięć, przejrzystość procedury badawczej.

W rozdziale 6. (s. 124 – 180) *Socjoterapeutyczne wsparcie dzieci z zaburzeniami zachowania w wieku przedszkolnym w świetle przeprowadzonych badań* (s. 124 – 181) Autorka zawiera analizę materiału ankietowego oraz przeprowadzonych rozmów z grupą dobraną celowo (probabilistyczny dobór) – nauczycieli przedszkoli, rodziców dzieci uczęszczających do przedszkola oraz dyrektorami przedszkoli. W tekście rozdziału zamieszcza także wyniki opinii dotyczącej charakterystyki dzieci nieśmiałych i nadpobudliwych, ich zachowania i funkcjonowania w grupie rówieśniczej. Tekst traktuje o potrzebie prowadzenia zajęć terapeutycznych i formach pomocy dzieciom z zaburzeniami w zachowaniu (podrozdz. 6.1), o działaniach podejmowanych w tym celu (podrozdz. 6.2). Zawiera także przykłady ich realizacji w przedszkolach na terenie Zagłębia Dąbrowskiego (podrozdz. 6.3).

Badania statystyczne z użyciem programu Statistica, przy wykorzystaniu testu niezależności Chi kwadrat potwierdziły, że grupa nauczycieli jest dobrze wykształconą do pracy w przedszkolu, zaś wiedza i staż ma istotne znaczenie w ich pracy (tabele 3 – 8).

Autorka analizując zebrany materiał od nauczycieli i rodziców podkreśla obecność dzieci z zaburzeniami zachowania, które są coraz bardziej widoczne na tle grupy rówieśniczej w przedszkolu. W podejmowaniu działań profilaktyczno-terapeutycznych włączani są rodzice tychże dzieci. Te działania charakteryzuje w podrozdziale 6.2.

Do najczęściej zauważalnych zachowań w opinii badanych są: nadpobudliwość psychoruchowa, zaburzenia emocjonalne, nadmierna lękliwość i agresja. Na podstawie wyników badań Autorka stwierdza, że praca socjoterapeutyczna na terenie przedszkoli Zagłębia Dąbrowskiego nie jest

rozpowszechniona, mimo, że personel specjalistyczny, podobnie jak nauczyciele dostrzegają znaczenie zajęć w niwelowaniu tego typu zaburzeń u dzieci. Tekst rozdziału 6. kończy stenogram rozmów przeprowadzonych z 4 nauczycielkami przedszkola, które realizują własne pomysły zajęć socjoterapeutycznych.

Tekst napisany ze znanstwem problematyki, daje wyczerpujące odpowiedzi na postawione pytania (s. 125).

Najobszerniejszy jest tekst rozdziału 7. (s. 181 – 294) zatytułowanego *Działania podejmowane w ramach autorskiego programu socjoterapeutycznego wykorzystującego w terapii wybrane formy sztuki*. Prowadzone badania miały dać odpowiedź na pytania: *Jakie odczucia towarzyszą dzieciom z zaburzeniami w przedszkolu? Czego oczekują dzieci nadpobudliwe psychoruchowo i nieśmiałe od swoich rówieśników? Jak rówieśnicy postrzegają w grupie dziecko z zaburzeniami zachowania itd.* (6 następnych pytań na s. 182). Ta część badań ma charakter diagnostyczno-weryfikacyjny. Tutaj Badaczka podkreśla ponownie, że zastosowała metodę badania w działaniu, zamiast użyć guasi eksperymentu. Miesza metody pedagogiczne z rodzajem badań jakościowych (etnograficzne, studium przypadku, i badania w działaniu T. Pilch „*Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe* s. 294 – 317).

Badaniami objęto trzy grupy przedszkolaków (5- i sześciolatków): Gromadka Puchatka (25 osób – 5- i sześciolatki), troskliwie Misie (24 osoby – 5- latki), Brygada RR (24 osoby – 5- i sześciolatki) w miejscowości Strzyżowice (Zespół Szkolno-Przedszkolny i Przedszkole Publiczne im Misia Uszatka) Wykorzystano wyniki badania diagnostycznego dokonanego na przełomie września – listopada 2016 r (patrz przypis 392 i 393 s. 185), do wyłonienia grup dzieci potrzebujących wsparcia o charakterze wspierająco-kompensacyjnym (s. 186).

Tekst, w którym zaprezentowana jest analiza wyników tej diagnozy odbiega nieco od tematu pracy oraz sygnalizowanego w tytule podrozdziału: *Socjometryczne badanie objętych badaniem grup przedszkolnych*. Wystarczyłoby odwołać się tylko do wyłonionych grup i rodzaju udzielanej pomocy.

Sama Autorka przeprowadziła test socjometryczny, nazwany *Testem życzliwości i niechęci* (adaptacja testu J. Moreno) w celu ustalenia stosunków panujących w grupie oraz pozycji dzieci objętych wsparciem indywidualnym. (s.187). Wyniki zaprezentowała na socjogramach; socjogram od 1- 7 s. 189 – 190, socjogram od 8 – 14 s. 196 – 197; socjogram od 15 – 21 s. 203 – 204.

Na s. 204 Autorka podkreśla, że uzyskane dane testem socjometrycznym oraz informacje otrzymane od nauczycielek badanych grup pozwoliły Jej na wstępne wytypowanie dzieci do pracy indywidualnej oraz ustalenie programu oddziaływania całej grupy na dzieci przejawiające zaburzenia. Dalej w tekście (s. 209 – 210) czytamy, iż do wsparcia indywidualnego wytypowano dzieci z poziomu 4. (*dziecko ma trudności w przystosowaniu się i zachodzi konieczność klinicznej pomocy* s. 209, 1 akapit – 5 dzieci), a do pracy indywidualnej wytypowano osoby nieśmiałe (w liczbie 4) oraz dzieci przejawiające zachowania nadpobudliwe (liczba – 5 osób), dodatkowo objęto 2 dzieci, u których trudno było zdiagnozować pobudliwość, czy wycofanie społeczne. Nasuwa się pytanie: Czy *dzieci nieśmiałe i nadpobudliwe objęte pomocą indywidualną wywodzą się też z poziomu 4?* Brak także jednoznacznego określenia, że *wychowankowie objęci wsparciem indywidualnym* (tekst pod zestawieniem 6. s. 212), to grupa dzieci nieśmiałych i nadpobudliwych.

W rozdziale zawarto studium przypadków 11 badanych dzieci (s. 214 – 251). Autorka wykorzystwała w ich charakterystykach wyniki obserwacji, testu socjometrycznego, testów projekcyjnych (test *Zwierzątka* opracowany na podstawie testu *Zwierzyniec R. Zazzo* oraz adaptacja własna testu *Zdań niedokończonych Rottera*), analizę dokumentów (dokumentacja badania wstępnego znajdująca się w Przedszkolu Publicznym im. Misia Uszatka i Zespołu Szkolno-Przedszkolnego nr 1 w Strzyżowicach), wyniki rozmów przeprowadzonych z nauczycielkami przedszkola i rodzicami badanych dzieci. W analizach Autorka podkreśla wartość oddziaływań socjoterapeutycznych za pomocą zróżnicowanych form aktywności artystycznej, dostosowanych do potrzeb indywidualnych dzieci nieśmiałych i nadpobudliwych. I tu jest problem, o tym programie dowiadujemy się dopiero w podrozdziale 7.3. Zasadne byłoby zaprezentowanie najpierw programu, a potem analiza jego wpływu na zaburzone zachowania badanych dzieci, czyli program powinien być zamieszczony w podrozdziale 7.2.

W podrozdziale 7.3 zatytułowanym *Autorski program socjoterapeutyczny wykorzystujący w sposób celowy wybrane obszary sztuki* jego Badaczka przedstawia swojego autorstwa program pt. *Wykorzystanie wybranych form sztuki w socjoterapii dziecka w przedszkolu* (patrz aneks s. 341). Zaś w podrozdziale 7.4 *Klimat grupy i odczucia towarzyszące dzieciom objętym programem oraz wszystkim osobom w niego zaangażowanym* dokonuje oceny wartości przeprowadzonych zajęć wg autorskiego programu. Tej oceny dokonały w rozmowie dzieci oraz psycholog,

pedagog szkolny, socjoterapeuta, logopeda, rehabilitant, rodzice, nauczyciele pracujący z grupami oraz opiekun naukowy z Uniwersytetu Śląskiego. Wszyscy oceniający podkreślali wartości edukacyjne zastosowanego programu *Wykorzystanie wybranych form sztuki w socjoterapii dziecka w przedszkolu*. Również obserwacja dzieci wyłonionych jako nieśmiałe i nadpobudliwe, które albo chodzą do 1 klasy (4 osoby), albo kontynuują chodzenie do przedszkola (7 osób), przeprowadzona przez uczących i wychowawców oraz Autorką badań dowodzi zmian pozytywnych w ich zachowaniu.

Uwagi do rozdziału

- s. 207 pomyłona numeracja zamiast 7.2 jest 6.3; s. 252 zamiast 7,3 jest 8.3; na s. 341 w tytule rozdziału zamiast form sztuki, elementy sztuki;
- drobne usterki językowe (podrozdział prezentuje i inne, okres dzieciństwa cechuje ciekawość świata s. 252, na bazie dwóch innowacji. 252, ad hoc zamiast ad hoc. itp.);
- warto używać tej samej terminologii w odniesieniu do nauczycieli przedszkoli. - używane inne np. wychowawcy przedszkolni (s. 187, 207)
- dobrze sformułowane wnioski co zasadności stosowania programu socjoterapeutycznego opracowanego przez Autorkę badań;
- wnikliwa analiza uzyskanego materiału świadczy o wysokich umiejętnościach metodologicznych oraz kompetencjach dydaktycznych Autorki tekstu;
- należy podkreślić ogromną wartość rozwiązań i kreatywność Autorki w zaprojektowanych materiałach metodycznych (s. 337 – 357).

Pracę zamyka tekst *Podsumowanie pracy i wnioski końcowe*, w którym Autorka weryfikuje przyjęte hipotezy, z odniesieniem do analiz teoretyczno-praktycznych, przedstawionych we wcześniejszych rozdziałach. Dokonuje udanego całościowego ujęcia wyników badań konkludując, że warto temat badać nie tylko w edukacji przedszkolnej, lecz także w dalszych etapach edukacji dziecka. Badania pozwoliły Autorce sformułować ważne postulaty dla praktyki edukacyjnej.

Uwagi ogólne do całości tekstu

- W badaniach uwzględniono triangulację, czyli zweryfikowano jakość materiału badawczego kilkoma metodami.
- W każdym rozdziale empirycznym Autorka przypomina problemy/pytania na które odpowiada analizując wyniki badań. Analiza materiału kompletna,

wnioski uzasadnione. Treść całego tekstu rozprawy przejrzysta; logiczne – uzasadnione badawczo wnioski.

- Na podkreślenie zasługują kompetencje merytoryczno-dydaktyczne Autorki pracy.
- Drobne usterki występujące w poszczególnych rozdziałach pracy nie obniżają jej wartości naukowej.
- Tekst napisany dobrą polszczyzną z użyciem poprawnej terminologii pedagogicznej.

Przedstawione w recenzowanej pracy osiągnięcia naukowe **Pani mgr Magdaleny Zralek-Wolny** stwarzają podstawę do jednoznacznego stwierdzenia, że rozprawa **doktorska Jej Autorstwa** spełnia warunki stawiane pracom doktorskim, określone w art. 13.1. ustawy z dnia 14 marca 2003 o stopniach naukowych i tytule naukowym, **co upoważnia mnie do wystąpienia z wnioskiem o dopuszczenie Pani mgr Magdaleny Zralek-Wolny do dalszych etapów przewodu doktorskiego.**

Kraków, 17. lipca 2018

Recenzent

